

sociala, politiska eller andra förklaringsmodeller ges heller till frågan om hur och varför en utveckling i riktning mot en offentlig institution inträffade.

Det hänvisas istället till arkeologiska lämningar, vilka skulle stödja författarens antagande genom att visa på hur de äldsta synagogbyggnaderna ursprungligen var privathus där man samlades till gudstjänst; dessa privathus byggdes sedan om till offentliga byggnader. Alltså samma utveckling som den tidiga kyrkan (och samtidig med densamma): först husförsamlingar, sedan institutioner. Denna tanke är inte ny, men inte desto mindre tveklaktig, inte minst eftersom de äldsta lämningarna vi har tillgång till (Delos, Ostia) är offentliga byggnader utan spår av utveckling i nämnda riktning.

Hänvisningen till arkitektonisk utveckling fungerar dock som en brygga över till nästföljande kapitel, som är en katalog över utgrävda synagogor. Resultaten här följer inte sällan konsensusuppfattningar, ibland till men för en adekvat analys. Tydligast ses detta i avsnittet om Delos synagoga, där Binders utomordentligt skarpa analys avfärdas som «eigenwillig» (s. 194, n. 170) till förmån för en majoritetsuppfattning som länge saknat vederhäftiga argument.

I de tre sista kapitlen i denna avdelning avhandlas i tur och ordning synagogans funktioner (böen, skriftläsning, vattenanläggningar m. m.), den socio-politiska, eller rättsliga, kontexten för synagogorna i antiken (här finns bl.a. ett avsnitt om den svårdefinierade termen *politeuma*), samt de ämbeten som fanns inom denna institution; titlarna presenteras i tur och ordning och ges en kortfattad diskussion.

Del tre, slutligen är en «Ausblick auf die frühchristlichen Gemeinden», bestående av endast fem och en halv sida. På dessa sidor tar författaren upp de kapitelrubriker som använts för analys av synagogan och ställer frågan hur de kan relateras till de tidiga kristustroende församlingarna. Existensen av detta avsnitt visar som ovan antytt att undersökningen av synagogan egentligen varit avsedd som en upptakt till ett studium av kyrkan, det egentliga målet. På så sätt följer avhandlingen ett mönster som främst utmärker äldre forskning, där synagogan anses viktig endast som en förberedelse till kyrkan, ett enligt recensenten olyckligt förhållningssätt som inverkar menligt på forskningsuppgiften.

Claußens bok är i första hand en omfattande katalog över det befintliga källmaterialet, vilket kommenteras i dess olika delar. Bokens kapitelindelning, i vilken olika fenomen belyses i turordning, ger ingen möjlighet att samlat driva en tes om den tidiga synagogan. På detta sätt påminner avhandlingen om Binders studie från 1999, som uppvisar nästan identisk struktur (båda har uppenbarligen varit beroende av Krauss). Skillnaden är dock att Binder trots detta för-

söker driva en idé om synagogans natur under andra tempelperioden, även om den stundom känns något påklistrad.

Om man vill hårdra det skulle man kunna säga att vi kring millennieskiftet har givits två uppdateringar av Krauss verk, en amerikansk och en tysk. Det måste dock konstateras att i Binders bok är betydligt mer förtroendeingivande i fråga om analytisk skärpa och arkeologisk sakkunskap. Claußen har en tendens att söka den trygga vägen mellan ytterligheter och kommer sällan med djuplodande analyser eller egna idéer, vilket inverkar menligt på bokens användbarhet som fördjupningsmöjlighet i synagogforskningen. Värdet av Claußens bok ligger istället just i att läsaren får allt källmaterial presenterat och diskuterat. Och det är i sig ett viktigt bidrag till de fortsatta försöken att finna svar på de till synes eviga frågorna kring denna gåtfulla antika institution.

Anders Runesson

Terje Stordalen: *Echoes of Eden: Genesis 2–3 and Symbolism of the Eden Garden in Biblical Hebrew Literature (Contributions to Biblical Exegesis and Theology 25)*. 582 sid. Peeters, Leuven 2000.

Albrecht Alt tillskrives ett dictum om att det som inte kan sägas på hundra sidor inte är värt att sägas. Om en forskare är *ein Mann anderer Meinung* så gäller detta om Terje Stordalen: utan att ursäktas sig tar han i anspråk läsarens tid för lekturen av 491 sidor. Det är modigt, men det kanske skall bekännas att en undersökning av den här typen knappast kunnat genomföras i ett opus av Alts minimalistiska omfång.

Arbetets syfte uttrycks klarast på s. 456: (1) Att överpröva den gamla uppfattningen att Genesis 2–3 har en marginell roll i den bibliska litteraturen. (2) Att arbeta ut den innebörd Edenberättelsen kan ha haft för en jahvistisk läsare under den persiska eran då berättelsen enligt Stordalen tillkom. Boken inleds med en reflexion över Edens förmodade marginella roll. Forskningens «marginalisering» av Eden har enligt Stordalen att göra med överbetoningen av *Heilsgeschichte* i framför allt tysk exegetik (von Rad m. fl.). För honom är textblocket Genesis 1–11, oavsett dess främreorientaliska förhistoria, djupt integrerat i Israels jahvistiska föreställningsvärld.

Därefter övergår S. till en sextio sidor stark teori- och metodpresentation. Han greppar här effektivt frågor om symbol, intertextualitet, narratologi, myt och kommunikativ kompetens, allt presenterat med god kännedom om det rådande forskningsläget för dessa intrikata frågor. Man noterar här den goda diskussionen av intertextualitet. Inledningen ger en god bas för förf:s fortsatta operationer.

Del II behandlar trädgårdars symboliska innebörd. Här får man en högintressant genomgång av trädgårdssymbolik i hela Främre Orienten. S. har med rätta en vid definition av «trädgård»: begreppet rymmer såväl skogar som enstaka träd och stiliserade trädgårdar. Man orienteras om trädgårdar med specifik symbolik, bl. a. parken i anslutning till Assurnasirpal II:s palats i Calah (*ANET* s. 558; fel ref. i noten s. 96) samt «Court of Palms» i Mari. Ett viktigt avsnitt behandlar trädgårdar som «significant settings» för kulturella aktiviteter. Stordalen ger här välunderbyggd kritik av Widengrens överbetoning av trädgårdar som plats för kulturella aktiviteter kring ett «livsträd» (s. 112–116; jfr 288–291). S. diskuterar också den kända väggreliefen från Assurbanipals palats som avbildar ett tempelberg med vattenströmmar (s. 115f. och fig. 6). Här noterar man dock att S. uppfattar som en kungastaty i tempelcellan vad som i själva verket är en reliefframställning på en stele vid templets yttervägg (se J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen*, Mainz 1982, nr 228). Läsaren får också en orientering om trädgårdar i den syrisk-kanaaneiska världen: friluftshelgedomarna med heliga träd samt pelarna Jakin och Boas framför Salomos tempel, vilka har uttalad vegetativ symbolik. En materialgrupp som S. här försummar är de feniciska mynten, vilkas ikonografi upptar bilder av kultplats med heligt träd. Ett förtjänstfullt avsnitt diskuterar trädgårdar i mytiska berättelser i Främre Orienten. Cederskogen i Gilgamesheposet följs här genom verkets olika recensioner. En viktig slutsats är att Främre Orienten inte känner något «garden of God theme».

I sin inledning skilde S. mellan berättelsen («story narration») och vad berättelsen i grunden handlar om («story significance»). I huvuddel III tar S. upp den förstnämnda aspekten och gör en detaljerad analys av avsnittets narrativa anatomi. Här finns fina diskussioner av begreppen «Eden», «miqqedem» (tolkat temporalt: «från fordom», jfr Mika 5:1; Jes. 46:10) och av paradisloderna med deras kosmiska symbolik. På djupplanet rör det sig enligt S. om en berättelse av människans mognad från barn till vuxen med ansvar. Till «story significance» återkommer S. i slutet av arbetet.

I del IV behandlas en annan av bokens huvudfrågor: ekon av Eden i den hebreiska Bibeln. Något överambitiöst sorteras materialet upp efter typer: simile, metafor, allegori, vilket leder till dubbelbehandling av Hesekiel 28. Ett kronologiskt eller bokcentrerat upplägg kunde ha övervägts. Författaren ger emellertid en mycket övertygande argumentering med en stor mängd belegg för att Eden var ett konventionellt symboliskt tema i GT. Särskilt fäster man sig vid utarbetandet av Sions Edenaffinitet och vid den förnämliga analysen av Hesekiel 28:11–19 med Tyrus' kung på

gudaberget och hans förvisning därifrån. Jag frågar mig om inte denna text kan ha något att göra med föreställningen om en juvelträdgård i Gilgamesh tavla IX i den nyassyriska versionen, som S. ju diskuterat i ett tidigare kapitel (s. 153–155).

Så långt vår sammanfattning. Arbetet kunde gjorts kortare: Vi möter en skulptör som gärna visar upp hela stenbrottet. En klar formulering redan från början av projektets syfte hade varit på sin plats. Under resans gång får läsaren klart för sig att det handlar inte bara om «ekon av Eden» utan också om en grundlig analys av själva Edenberättelsen. Men boken har en rad klara förtjänster. Enligt min mening har S. övertygande falsifierat tidigare slutsatser om Edens marginalitet i GT. Det finns åtskilliga klart hörbara «ekon av Eden». Arbetet ger också en analys av själva Edenberättelsen som blir en hörnsten i allt fortsatt arbete med urhistorien i Genesis. Teoretiskt och metodiskt håller arbetet hög nivå och vittnar om mycket god orientering i den moderna diskussionen. Exegetiskt rör det sig om vacker hantverksskicklighet. Material av typ Edenberättelsen måste diskuteras mot en främreorientalisk bakgrund. Detta sker verkligen i *Echoes of Eden*. S. tar skickligt upp material från såväl texter som ikonografi. Härvid noterar man den viktiga slutsatsen om frånvaron av ett «garden of God theme» i Israels omvärld, en kritisk distansering från Widengrens tes. På viktiga punkter ger Stordalen alltså korrigeringar av tidigare forskning.

Vad gäller Edenberättelsens «story significance» hade man gärna sett att S. tagit upp teodicéaspekten. Paul Ricoeur har i ett av sina arbeten presenterat en typologi för berättelserna om onskans ursprung och upphörande. Dels har vi typen «skapelsedrama», där onskan finns redan före själva skapelseakten. Vi känner igen detta i främreorientaliska kampmyter. Dels typen «the Adamic myth», där onskan uppkommer efter skapelsen, genom ett «syndafall». I den förra typen blir «frälsningen» identisk med själva skapandet, i den senare gestaltas den i en frälsningshistoria (Ricoeur, *The Symbolism of Evil*, Boston 1969 [franskt original 1967], s. 171–174). Nog är det svårt att se Edenberättelsen som något annat än en etiologi för onskans existens i en värld skapad av Gud. Att läsa den som en berättelse om mognad leder nog inte helt rätt.

Sammanfattningsvis: Om onskan och dess ursprung får vi inte veta tillräckligt hos Stordalen, men om trädgårdar desto mer. Och det är inte dåligt så. Stordalens magnifika doktorsavhandling är ett arbete som borde rendera sin författare ett hortonomie hedersdoktorat!

Tryggve N. D. Mettinger

BIBLIOTEKET

23